

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

СТАРОСТ

Уређивачки одбор

Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Јелена Атанасијевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд

Др Владимир Поломац, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Никола Бубања, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Часлав Николић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д' Анунцио”, Пескара, Италија

Др Ала Татаренко, редовни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина

Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска

Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина

Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Тимишвар, Румунија

Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска

Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, редовни професор

Рецензенти

Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)

Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)

Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)

Др Богуслав Зиелински, редовни професор (Познањ, Пољска)

Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)

Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)

Др Ала Татаренко, редовни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(27–28. октобар 2023)

Књига II/1

СТАРОСТ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2024.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА ХVІІІ МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКОЈ КЊИЗИ СА ХVІІІ МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПАСРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 9

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ
НИЧЕ О СТАРОСТИ ФИЛОЗОФА / 15

Александра С. СЕКУЛИЋ
СТАРОСТ И ХЕТЕРОТОПИЈА ЖЕЉЕ
(Сасвим кратак прилог о старости и жељи у српској књижевности) / 23

Дејана Б. ПРЊАТ
КУЛТУРОЛОШКЕ РЕФЛЕКСИЈЕ О СТАРОСТИ / 35

Александра П. СТЕВАНОВИЋ
ЗАСТАРЕЛА СТАРОСТ И ТЕХНОЛОГИЈА КАО
ИДЕАЛ ВЕЧНЕ МЛАДОСТИ / 43

Марија В. ЛОЈАНИЦА
АХАСФЕР: С ОНЕ СТРАНЕ СТАРОСТИ / 51

Александра Д. МАТИЋ
„БАБА ДЈЕДА У ПРОЉЕЋЕ ЗВАЛА”: ФИГУРЕ ПОХОТЉИВИХ
СТАРАЦА И СТАРИЦА СРПСКЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ / 61

Елма И. ХАЛИЛОВИЋ
СТАРЦИ И СТАРИЦЕ У ЗАПИСИМА СА ПЕШТЕРСКЕ
ВИСОРАВНИ И СТАРОГ ВЛАХА / 71

Милица А. КАНДИЋ
ЖУТИ ЛИСТ РАДИЧЕВИЋЕВЕ ПОЕЗИЈЕ:
КАКО ПРИРОДА ПЕВА ПРОЛАЗНОСТ? / 89

Милица М. АЛЕКСИЋ
ПОЛОЖАЈ СТАРИХ ЈУНАКА У ПОРОДИЦИ И ДРУШТВУ
У ТЕКСТОВИМА СРПСКОГ РЕАЛИЗМА / 101

Марија М. ГРУЈИЋ
АПОТЕОЗА ЗРЕЛОГ ЖИВОТА У СРЕМЧЕВОЈ ПРОЗИ / 111

Енрико М. ДАВАНЦО
ДОЛЕ С ТОМ МАТОРОМ РЂОМ!
ЛИК СТАРЦА У САТИРАМА РАДОЈА ДОМАНОВИЋА / 123

Василије К. МИЛНОВИЋ
„БОГ МЛАДОГ ЖИВОТИЊСТВА” СРПСКЕ АВАНГАРДЕ ПРОТИВ
„СТАРИХ СИСТЕМАТИЧАРА” ТРАДИЦИОНАЛНЕ ПАРАДИГМЕ / 133

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ
ЖРТВА И ИСПУЊЕЊЕ СУДБИНЕ – ОНТОЛОШКИ АСПЕКТИ
ПРОЦЕСУАЛНЕ ФОРМЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
КАО АУТОРЕФЕРЕНЦИЈАЛНО ЗРЕЊЕ ЖАНРОВА У
КРИПТОГРАМУ ПИШЧЕВОГ ЖИВОТА / 145

Часлав В. НИКОЛИЋ

МИКЕЛАНЂЕЛОВА СТАРОСТ У РОМАНУ
КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 163

Сара З. АРВА

СТАРОСТ – СМРТ – *NON FINITO*: ПОРТРЕТ УМЕТНИКА У СТАРОСТИ
У КЊИЗИ О МИКЕЛАНЂЕЛУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 181

Александра В. ЧЕБАШЕК НЕШКОВИЋ

„САМО БЕЗ БРУКЕ!": О СТАРЕЊУ, ТЕЛУ И (САМО)ПРИХВАТАЊУ
У ПРИПОВЕЦИ „ЖЕНА НА КАМЕНУ" ИВЕ АНДРИЋА / 191

Софија П. МАТИЋ

ЕРОС И МНЕМОСИНА: СТАРОСТ КАО СУСТИЗАЊЕ
ПРИНЦИПА ЗАДОВОЉСТВА И НАГОНА СМРТИ У ПРИПОВЕЦИ
„СМРТ У СИНАНОВОЈ ТЕКИЈИ" ИВЕ АНДРИЋА / 203

Свејллана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

Р54 И ФИГУРА ОГЛЕДАЛА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ
(ПСИХОАНАЛИТИЧКИ ОСВРТ НА СТАРОСТ У КЊИЖЕВНОСТИ) / 213

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ХРОНИКА НЕСТАЈАЊА: ФЕНОМЕН СТАРОСТИ
У ПРОЗИ СЛАВЕНКЕ ДРАКУЛИЋ / 223

Марија М. ШЉУКИЋ

ФЕНОМЕН СТАРОСТИ КРОЗ ДИНАМИЧКУ РЕЛАЦИЈУ ПОРОДИЧНОГ
КРУГА МАЈКЕ И КЋЕРКЕ У АРЗАМАСУ ИВАНЕ ДИМИЋ / 233

Жарка СВИРЧЕВ

„СТАРЕ ВЈЕШТИЦЕ НЕСУ ДОБРА ЈАЈА" / 243

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ

ВЕЛИКА ПРИЧА: МЕМОАРСКО ПРИПОВЕДАЊЕ
СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 253

Јована С. АНЂЕЛКОВИЋ

ДЕМЕНТНИ И/ИЛИ РОМАН О ДЕМЕНЦИЈИ: ГЕРОНТОПОЕТИЧКИ
АСПЕКТИ РОМАНА ИСЛЕДНИК Д. ВЕЛИКИЋА / 265

Душан Ж. ПЕТРОВИЋ

„МОЈИ РОДИТЕЉИ НЕ УМИРУ НИКАКО":
СТАРЕЊЕ И (НЕ)УМИРАЊЕ У РОМАНУ
У СТИХУ ДЕЦА МИЛЕНЕ МАРКОВИЋ / 275

Александра Б. БАТИНИЋ

ЈЕДНА (НЕ)МОГУЋА БИОГРАФИЈА – ЛИК ПУКОВНИКА
ФРОЈДА У РОМАНУ ПА КАО В. ТАБАШЕВИЋА / 285

Александра Р. ПОПИН

ТЕЛО У ВИЦЕВИМА О БАБИ И ДЕДИ / 293

Оља С. ВАСИЛЕВА

АРХЕОЛОГИЈА МОДЕРНОГ ПЕСНИЧКОГ ПОРТРЕТА:
ГВОЖЂЕ ИЛИ ИГРА СТВАРАЊА СВЕТА / 301

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ

ОСПОРЕНА СТАРОСТ ВАСКА ПОПЕ – НЕСПОРАЗУМИ ОКО
ИДЕОЛОШКОГ АНГАЖМАНА ПЕСНИЧКЕ КЊИГЕ РЕЗ / 313

Милан Б. ГРОМОВИЋ

АРХЕТИПСКА СЛИКА СТАРОСТИ И МИТОТВОРЉИВА
ПОЕТИКА МИЛОСАВА ТЕШИЋА / 327

Милица В. ЂУКОВИЋ

УБРЗАЊЕ (У) НЕЖНОСТИ: МИКРОГЕРОНТОТРАГОВИ ПОЕЗИЈЕ
САШЕ РАДОЈЧИЋА И ДРАГАНА БОШКОВИЋА / 339

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ПЕСМА НА КРАЈУ ЖИВОТА:
ПОЕТСКИ ОДЈЕЦИ БОГОРОДИЧИНОГ УСПЕЊА / 349

Јелена И. МАРИНКОВ

ОД „ЈАДНОГ СТАРЦА” ДО „МАЛОГ ПЛАЧКА” – СТАРАЧКА
ЕЛЕГИЈА У ПОЕЗИЈИ БРАНИСЛАВА ПЕТРОВИЋА / 361

Бојана С. СТОЈАНОВИЋ ПАНТОВИЋ

Кристина И. СТЕВАНОВИЋ

(АУТО)ПОРТРЕТ ПЕСНИКИЊЕ У СТАРОСТИ:
ХУЛИМ И ПОТПИСУЈЕМ РАДМИЛЕ ЛАЗИЋ / 371

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ

ОПАК БАБАЦ – АНТИАНТИЕЈЦ ОРИЈЕНТАЦИЈА
У ПОЕЗИЈИ РАДМИЛЕ ЛАЗИЋ / 379

Жарко Н. МИЛЕНКОВИЋ

СТАРЕЊЕ ЈЕ БУДУЋНОСТ:
ПЕСМА „НОБЛ” АНЕ ЂУРИЋ КОНСТРАКТЕ / 387

Ана Д. КОЗИЋ

СТАРОСТ И ЕРОС У РОМАНИМА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА / 397

Милица М. КЕЦОЈЕВИЋ

’ЗАР СЕ НА ТАКО МАЛО САВ ЖИВОТ СВЕО?’ – СТАРОСТ У
ПРИПОВЕДАЧКОМ ОПУСУ ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ / 407

Александра Б. ЖЕЖЕЉ КОЦИЋ

О НЕКИМ ЛИЦИМА СТАРОСТИ У ДЕЛИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА / 417

Снежана М. МАРКОВИЋ

ЧЕТРДЕСЕТЕ КАО ПРЕЛАЗНО ЖИВОТНО ДОБА ИЗМЕЂУ МЛАДОСТИ
И СТАРОСТИ У РОМАНУ *ДЕРВИШ И СМРТ* МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА / 429

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ¹

Институт за књижевност и уметност

ОСПОРЕНА СТАРОСТ ВАСКА ПОПЕ – НЕСПОРАЗУМИ ОКО ИДЕОЛОШКОГ АНГАЖМАНА ПЕСНИЧКЕ КЊИГЕ РЕЗ

У раду се анализира спор настао при рецепцији Попине последње за живота објављене књиге песама *Рез*. Два су разлога рецепцијског неспоразума – критичка реакција услед песниковог поетичког удаљавања од свог препознатљивог поетског идиома, као и свеприсутна друштвена и идеолошка ангажованост песама *Реза*. У раду се представљају типови друштвеног и идеолошког ангажмана ове збирке, а потом се *Рез* тумачи кроз анализу диспаратног односа постмодернистичких поетичких елемената и социјалистичког етоса, као и кроз представљање књижевноисторијских околности које су могле довести до промене курса, на плану поетике, али и друштвене улоге песме, у поезији Васка Попе.

Кључне речи: Васко Попа, *Рез*, друштвени ангажман, поетика, идеологија

Када се у целини сагледа критичка и научна рецепција песничког опуса Васка Попе, упадљивим се чини незаинтересованост тумача за његову последњу збирку песама *Рез*. У научном зборнику објављеном након скупа о Попиној поезији у организацији Института за књижевност и уметност 1997. године *Рез* се готово и не помиње. У једном раду протумачена је песма из ове збирке посвећена Растку Петровићу, док је у другом објашњено знамење на корицама књиге. И то је све. У тематском троброју часописа *Градиц* о делу Васка Попе из 1998. године, осим поновљеног тумачења знамења, и пар места на којима се побројавају Попине збирке, те се и *Рез* пригодно спомиње, тек у два текста, једном есејистичком и једном критичком – који су иначе и унети у темат не би ли се попунила очигледна празнина и који слабијим квалитетом одуђарају од већине прикупљених радова – анализира се Попина последња збирка. На сличан начин, у студијама и монографијама посвећеним Попиној поезији тумачи се и *Рез*, али аналитички фокус никада није усмерен на ову збирку. На концу, у изборима Попине поезије су, готово по правилу, песме *Реза* видно слабије заступљене од песама из других збирки.² Будући да је ипак реч о поезији песника који је готово опсесивно бринуо о свакој написаној речи и позицији сваке песме унутар надређене целине, те чија поезија представља врх модернистичког поетског израза у српској поезији, намеће се очигледно питање – због чега су песме из *Реза*, које је написао песник у зрелом животном добу, песник препознатљиве поетике и израженог аутокритичког осећаја, на концу, један од највећих српских песника, потпуно скрајнуте?

¹ gasha88gm@gmail.com

² У лектирски избор Попине поезије у издању Завода за уџбенике и наставна средства Гојко Божић је унео тек две песме из *Реза*, указавши на то да се у песмама ове збирке на назире „ни најбољи, ни по високом стандарду уобичајени Васко Попа” (1988: 24). Приређивач је истакао два разлога за овакав рестриктивни избор. Пре свега, песме *Реза* су „скице и анегдотални стихови без праве мере уобличења и преображеног митотворства, чак и без језичке и поетичке ригорозности без којих се ово песништво тешко да замислити” (1998: 24), док су, са друге стране, осмишљене као директан израз „класне свести” због чега се „разилазе са песничким стандардом Попине поезије” (1998: 24–25).

Одговор је наизглед очигледан. Са једне стране, Попа је *Резом* начинио управо онакав поетички преокрет какав наслов и обећава, покушавају да измени свој препознатљиви и високо вредновани, на концу и на светском нивоу препознати песнички идиом. Са друге, песме *Реза* су, као никада пре у Попиној поезији, биле друштвено и идеолошки ангажоване, што је условило реакције које нису директно везане за естетско вредновање ових песама. *Рез* је једина Попина песничка збирка за коју се може рећи да су већ у првом, за ову збирку и једином критичком рецепцијском таласу, разоткривена њена поетичка начела. Једноставан израз моделован према живом, свакодневном говору, повлачење метафоре, драстична редукција семантичке и симболичке презасићености Попиних песничких слика, одбацивање авангардних и модернистичких решења, наративизација стиха, уплив личног искуства, али и друштвеног, социјалног, идеолошког ангажмана, анегдотизација лирске песме – то је готово сав поетолошки инвентар ове збирке. Оновременим критичарима, као и ретким каснијим тумачима ове збирке, није било тешко да попишу наведене поетичке одлике *Реза*.³ У стилском, структурном и лексичком смислу, није се имало много ни тумачити – све песме ове збирке су забележени краћи говори који се усмеравају ка поенти, док лирски субјект постаје архивар туђих вербалних исказа. Сам Попа (1983: 12), у једном себи сасвим несвојственом маниру, али у ситуацији која је то захтевала од њега (беседа при примању у ВАНУ), изложио је своје поетичке намере:

Сваки човек је, бар једном у свом животу, песник. Догађа се то у [...] изузетним тренуцима великих узбуђења када свакодневне речи и реченице не помажу човеку да се исказе. У тим тренуцима човек скује своју, нову реч, сагради своју, нову реченицу. Чинећи то, човек се понаша као песник, он јесте песник у тим тренуцима. Те несвакидашње речи (ја бих их назвао лепим речима) представљају сабрана песничка дела једног човека. [...] Неизмерна је ризница лепих речи која пропада из дана у дан, из века у век.

Попин (1983: 12) одабир песничког поступка чини се оправданим и на ауто-поетичком нивоу: „У већини песама наводе се искази људи који нису песници. Ти су искази ипак превасходно песнички.” Самим тим, од заборав се спасава један ситни сегмент свеопште вавилонске граје, који је због природе тренутка и контекста у којем је настао осуђен на заборав. Дакле, попут онога који изговара ту песничку реч, осуђен на смрт и „истргнут из циклуса симболичних размена (Бодријар 1991: 151) у оквиру колектива. Самим тим, на хуманистичком и поетичком плану, преокрет у Попиној поезији и при измени песничког говора је оправдан.⁴ Туђи *песнички* израз ипак не записује неперсонална истанца, већ се поглед и намера песничког субјекта песама *Реза* стапају са аутобиографском и аутофикцијском позицијом самог Васка Попе, што, поред других биографских појединости, подразумева и друштвени, политички и идеолошки ангажман. Управо је дисонанца у критичкој рецепцији и настала најпре при тумачењу социјално, друштвено, политички и идеолошки ангажованих песама. Оне су, кроз

3 В. више: Антонијевић 1982, Ђорђевић 1982, Пејчић 1981, Поповић 1981, Тимченко 1982.

4 Оваква поетичка поставка, (видно различита од препознатљивог Попиног поетског израза), а унеколико најављена *Живим месом* и *Кућом насред друма*, углавном је схваћена као „преокрет у његовој поезији” (Тимченко 1982: 48) који је „учињен да би се преко неколико типичних и кључних слика продрло до суштог откуцаја те стварности” (Радовић 1982: 4). В. више: Пејчић 1981, Перишић 1982, Тимченко 1982.

забележен говор радника, самоуправљача, бораца, пензионисаних револуционара, социјално или егзистенцијално угрожених, пензионера и других гласова, обликоване према – имајући у виду време у којем су ове песме писане и објављене, сасвим неочекиваном – социјалистичком етосу. Поводом ове рецепцијске забуне изречене су и апологетски и осуђујући ставови. Позитивне оцене су постављале препознате идеологеме социјалистичког етоса на пиједестал највиших хуманистичких вредности (в. Антонијевић 1982, Тимченко 1982), док су негативне изразиле основану сумњу у естетску постојаност Попиног поетско-друштвеног ангажмана, уједно указавши и на слабије естетске домете *Реза* у односу на његове претходне књиге песама (в. Поповић 1981, Ђорђевић 1982). У негативно интонираном критичком тексту, Јован Пејчић (1981: 39) у *Резу* је приметио *недвосмислене* „знаке песниковог посустајања” и директно указао на то да *Рез* „у целости изражава [...] Попин социјални, идеолошкополитички активизам” (1981: 39). Од значаја је и то што овај критичар примећује да су у песмама опевани „конкретни, објективноисторијски или политички садржаји” (1981: 39), као и то да се не доводи, ни на који начин, у питање подразумевана „вера у њихову социокултурну и психолошку истинитост” (1981: 39).

Естетску вредност ангажоване поезије омогућује тек усклађеност између идеолошког супстрата и естетског уобличења песме. Парадоксално, естетски вредна ангажована поезије се не пише са експлицитном намером да се изрази ангажман. У том смислу, поставља се питање да ли је ангажованост *Реза* оправдана као естетски замах који иницира чин стварања, или је у питању тек тенденциозност, односно, чин идеолошког субјекта. Будући да „својим сведеним и једносмерним значењима поједине ’екологистичке’ или ’политичке’ песме показују неоспорно транспарентне особине” (Перишић 1982: 12), чини се да је Попа, у низу песама *Реза*, прекорачио с ону страну ангажованости која се кроз вредност естетског чина песме не потврђује, већ се конкретизује искључиво у самој поруци песме, у оном простору који су старији теоријски приручници називали идејним слојем песме.

*

Међутим, ангажман песничке књиге *Рез* није монолитан, већ се обликује кроз песничку разраду неколико значајних друштвених тема. Постављен већ у уводној песми, („Доручак у велеграду”), и, консеквентно, у последњој, („Велеградска песма”), и додатно развијен у још неким песмама поред поменутих („Пролазник и топола”, „Питање о велеграду”, „Улично чудовиште”, „Човекова четири точка”. „Липе повратнице”, делимично и у „Ластин језик”, „Плодови победе”, „Велике ћуталице”, „Олистала старост”), ангажман ове збирке тематизује раздвојеност модерног човека између природе и града. Пре свега, истакнута је егзистенцијална тескоба човека у велеграду. Окружен машинама и техничким решењима, одвојен од природе, човек велеграда угрожен је и физички, али још значајније и онтолошки, јер полако престаје бити човеком. Отуђеност човека у градском простору и свођење његовог испољавања и кретања на тек одраз свеопште механике – тематски најављује, тек делимично обликовану, и недовршену, Попину збирку из заоставштине, *Гвоздени сад*. Недвосмислено су присутни и елементи еколошке критике – човек губи своју нутрину одвојен од природе и суочен са уништењем последњих трагова њеног присуства у градском пределу. Попини градски људи су „балвани

у ваздуху” (Попа 1997: 419), без корена, без утемељења, без крошње која ће дати плода. То су људи срезани на (градивну) меру – беоцузи обезличавајуће механике технократског простора у којем су се обрели.

Истакнуте су и песме традиционално схваћене социјалне тематике, као што су „Кућа”, „Љубавна изјава” и „Брига у бризи”. У њима је забележен говор страдалника чији удес је увек и разлог егзистенцијалне угрожености – ланент човека којем су природне непогоде срушиле кућу, плач жене која је на послу изгубила руку, очај жртва земљотреса. Јунаци ових песама су или они са дна друштвене лествице или они који су то несрећом послали, и листом припадају радничкој класи. Стога су ове песме постављене под окриље наткриљујућег ангажмана ове збирке, који не само што подсећа на социјалистичке нарative из педесетих година прошлог века него активно обликује слику света напрема тим, у тренутку објављивања *Реза*, умногоме анахроним идеолошким рецидивима.

Песме које су обликоване напрема социјалистичком, односно, соцреалистичком етосу, („Јединство супротности”, „Љубавна изјава”, „Песничко вече за гастарбајтере”, „Критика песништва”, „Песма на видику”, „Олистала старост”, „Самоуправљачи”, „Читање из дланова”), најпре су оне које су изазвале негодовања при критичкој рецепцији *Реза*. У 1981. години – години изласка *Реза* из штампе, дакле, у тренутку када су сви замисливи захтеви за ангажованом књижевношћу која описује искуства и потребе човека у социјализму били не само демодирани већ су представљали тек остатак једног прошлог времена, Попа пише о радницима, самоуправљачима, партизанима, комесарима и остарелим ратницима. „Песма на видику” ни мање је ни више него корачница у традицији пругашке и кубикашке песме. Две песме, „Олистала старост” и „Самоуправљачи”, представљају легитимизацију револуционарних или идеолошких позиција, потврђених протоком времена, уједно и усађених у визију будућности. У првој, стари револуционарни командант предводи децу у пошумљавање оних истих планина које је некад освајао са борцима. Револуција се на тај начин потврђује и симболички обнавља. У другој, модел самоуправног социјализма преноси се на егзистенцијални план – они који су у рату делили *смрт* у слободи желе да деле *животи*, без утицаја надређених управљачких инстанци – *рачуновоћа*.⁵ У песми „Песничко вече за гастарбајтере” критикује се израбљивање радника уз подсећање на никад остварене старе марксистичке максиме које су радном човеку обећавале по осам сати рада, одмора и културе.

Песму „Јединство супротности” изговара радник, односно, ливац у име радног колектива – њиховом племенитом друштвеном раду додаје се виши смисао.⁶ Хераклитовска дијалектика, која се заснива на сукобу противречности и сталним изнуђеним променама при сукобу опозитних принципа, осведочена је тек кроз социјалну и друштвену категорију – тежак физички рад и жртву радничке класе. На тај начин филозофски исказ задобија директну идеолошку интерпретацију.

5 „Желим узгред да споменем да је ова песма код мојих познаника, љубитеља поезије, и различите друштвене свести, изазвала сасвим опречна реаговања: грубо речено, једни су је сматрали плакатском, пропагандном, па чак и конформистичком, а други је хвалили видећи у њој песничку потврду за своју праксу.” (Бркић 1998: 128)

6 Уп. са: „Попа показује своје тврдо људско дивљење према раднику. Његова представа фабричког радника у позитивно одређењу додирује и ствара модерни урбани мит.” (Капицић-Османовић 1989: 576) Могуће је јунаке *Реза* разумети као аксиолошки позитивне актере обликоване идеолошки усмереном митологизацијом ликова и њихових чинова, и као градивне чиниоце утопистичке надстварности коју својим хтењима и делима потврђују и осигуравају њену постојаност (в. више: Пројс 2009: 84–110).

Антитетичност супротстављених позиција, као и у претходним песмама (рат–мир, живот–смрт), превазилази се на тај начин што је идеолошки супстрат настао у сукобу тих антитеза претрајао упркос свим историјским невољама, и потврђен је у дијахронији, односно, у прошлости и у садашњости, и, консеквентно, упућује на постојану будућност.

Најзначајнија од ових песама, али и на нивоу целе збирке, названа је „Критика песништва”. Нимало случајно је постављена као централна, средишња песма рукописа, и као таква носи у себи смисао према којем се збирка отвара на два дела, односно, како их је сам Попа назвао, *крила*.⁷ У овој песми нико други но радник песнике окупљене на књижевној вечери, која је организована у фабрици, учи томе како је поезија ипак недовољна да се самери према животу, а папир недостатан да се одржи пред устикованим животним искуствима. Будући да ова таутологија свакако није истинита, заблуда говорника у овој песми делује у супротном правцу, јер сугерише како поезија треба да се дохвати и тих искустава, свакодневних *заноса* и *иркоса* радничке класе, како треба да нађе начине да устихује и та вредна искуства која пропушта. У овој поруци се лако препознаје јасна идеолошка директива заснована на концепту друштвене улоге књижевности и теорије одраза, и достављена право из педесетих година – према којој је књижевности удељено да пише о напорима, потребама и успесима човека у социјализму. Многе песме *Реза* управо и јесу говори обичних људи, њихова искуства, идеолошка, друштвена и социјална. Самим тим, *Рез* је збирка народског искуства, као и фокусиране идеолошке потребе, коју, на плану поступка, делатно одређују „тежња и афинитет за поентом” (Цидилко 2008: 140).

У поменутих песмама у којима се обликује социјалистички етос нема ироније. У том смислу, оне се не могу разумети као субверзивне или као двосмислене, већ као песничка акција и ангажман обликован према јасним идеолошким и друштвеним позицијама песника и/или говорника/јунака песама. Самим тим, идеолошки став се не само поетизује већ постаје основна вредност поетског исказа, те, у том смислу, брише се граница између идеолошког исказа и поетског говора и, на концу, идеологије и поезије.

На ове песме се надовезују и оне у којима су забележена искуства иностраних револуција. Доминантна идеолошка позиција није тиме уздрмана, будући да у домаћем простору, опеваном у песмама *Реза*, револуција и даље траје, те су на тај начин поруке из мексичке („Тајна пошта”) и кинеске („Чанак хранљивог света”, „Плодови борбе”) револуције потврда домаћих напора.⁸ Две наспрамне песме посвећене јужноафричком песнику Брајтену Брајтенбаху, борцу против апартхејда и расизма („Рт добре наде”, „Удружене јабуке”), на сличној су идеолошкој и хуманистичкој разини као и песме посвећене иностраним револуционарима. Хуманизам ових песама није одељен од њихове идеолошке тенденције. Заправо, хуманизам је директно одређен вредносним позиционирањем идеолошке

7 „У књизи су песме распоређене тако да чине два крила, развијених лево и десно од средишње песме. Прва и последња песма, друга и претпоследња и тако редом, све до средишње песме, представљају парове. Везује их нешто заједничко: тема или/ личност или место. Књига се, према томе, може читати на више начина: од почетка према крају, од почетка и краја према средини, од средине према почетку и крају.” (Попа 1983: 11–12)

8 Својевремено је Попа у Политици објавио четири песме посвећене кинеским темама. За разлику од песама „Чанак хранљивог света” и „Плодови борбе”, које су пренете и у *Рез*, песме „Вечера са кинеским пријатељима” и „Дуга пловидба” нису постале део коначне верзије ове песничке књиге. Индикативно је и то да две изостављене песме, за разлику од унетих, немају за тему искуства из кинеске револуције (в. Попа 1997: 536–537).

поруке – историјски потврђене победе у име револуционарних или антифашистичких, односно антирасистичких уверења.

Читав је низ песама којима недостаје директан идеолошки ангажман, те оне своју ангажовану ноту црпе из позиционираниости у самом *Резу*, каткад као парњак одређене песме са друге стране рукописа, а увек и као део шире целине збирке. Међутим, њихова ангажованост се најпре открива преко профилисања самих актера, односно говорника у песмама који нетом припадају друштвеној маргини. Ипак, за разлику од претходно поменутих кругова ангажованих песама, у песмама као што су „Луди излаз“, „Ластин језик“, „Ишчитавање страха“, „Зиданье“, „Лепи богомрзац“, „Гроб Растка Петровића“, „Вереник смрти“ и „Савет и по“, хуманистички обзор није рестриктивно одређен друштвеним ангажманом, већ се, будући да је заједничка тема смрт, усмерава ка универзалном плану и метафизичким разрешењима. Ангажман је прочишћен и ознака је хуманистичке песничке позиције, најчешће управљене ка артикулисању самилости и разумевања које песник осећа пред свим онима који су суочени са смрћу и неминовно чекају сусрет са њом. У овим песмама се идеолошка компонента значајно умањује, а замењује је (социјалној) поезији природно својствена алтруистичка позиција. Ангажовани импулс ипак постојано опстаје, јер су песме обликоване као говор социјално и друштвено обесправљених – скитница, стараца, лудака, ускоро мртвих и оних већ мртвих, пензионера, параноика, пијаница, инвалида и њима сличних. Иако је директна ангажованост достојанствено стишана, смрт постаје основна тема ове ангажоване хуманистике, те се на ширем плану увезује са темом човека у граду који је одвојен од природе, односно, са друштвено схваћеном индивидуом у социјализму. Самим тим, и сама смрт задобија, на плану саме збирке, друштвену и идеолошку вредност.

У *Резу* има и песама које заправо и немају ангажман и које најчешће наоко искачу својом темом из целине рукописа, попут песме посвећене значајној за Попину поетику и никада до краја протумаченој теми – алхемији („Распра о роси“), или попут једне неочекиване (ауто)поетичке песме („Велике ћуталице“). Такве песме унеколико и ослабљују ангажовани *централни* фокус збирке, али јој и додају преко потребну тематску разноврсност. На концу, иако *Рез* свакако није структурно и композицијски сложена целина, попут неких других Попиних књига, представљена расподела песама ове збирке према типу ангажованости ипак је симплификована подела, и далеко од тога да указује на сва значења, па и ангажована, песама *Реза*, већ тек укратко описује фокусне тачке песничког ангажмана и, следствено, истакнуте тематске оквири.

*

У есеју „Промена концепта поезије у позним збиркама Васка Попе“ Слободан Владушић аргументовано и убедљиво анализира спор око рецепције Попиних збирки *Живо месо*, *Кућа на сред друма* и *Рез* у контексту поетичких промена које критика или није уважила или није приметила. Према Владушићу, након поетичког захтева за елиотовском деперсонализацијом песничког чина, који, после Другог светског рата, условљава обликовање модернистичких, као и симболистичких и надреалистичких импулса српске поезије, па и Попине, следи процес *реперсонализације* поезије (в. 2018: 98–102) и „потреба да се лирски субјект песме преобрази у песнички субјект“ (2018: 102–103). На тај начин је условљена и промена песничког концепта у Попиној касној поезији, а песнички субјект ове

поезије се обликује „негде на граници између лирског субјекта и биографског песника” (Владушић 2018: 103). Будући да песма постаје „место сусрета са непесничким другим” (Владушић 2018: 104), утемељује се, између осталог, и *нова друштвеност* на тај начин схваћене поезије која, излазећи из модернистичке вавилонске куле од слоноваче, постаје схваћена као израз не неодређеног песничког, већ управо песниковог ја, које у себи сабира друштвену, социјалну, политичку и идеолошку компоненту самог песника. То је постмодерна позиција, јер, уз одбацавање модернистичких митова и трагања у традицији, имажинацији, језичком памћењу и семантичкој замашности изнађених симбола, од поезије се очекује и њена друштвена условљеност:

Нова друштвеност Попине *постмодерне* поезије сугерише моћ личности да превазиђе опозицију између индивидуалног и колективног. Она у себи истовремено садржи и трагове песникове биографије и одјеке његовог политичког (дакле, јавног, колективног) става. (Владушић 2018: 107)

Управо на тај начин се, према Владушићу, обликује поетички *рез* напрема дотадашњем Попином опусу. Упућеност на људе свакодневице и њихов говор ознака је парадигматичне промене, непримећене од критичара у први мах – модернистичка позиција се замењује постмодерном. Будући да постмодернизам уводи идеолошку условљеност као норму херменеутике, Попино окретање социјуму је последица поетичке промене која условљава унос личних искустава која се обликују у оквиру колектива, дакле, Попиних друштвених и идеолошких погледа. У том смислу, не може се говорити о песничком ангажману на начин на који се говорило педесетих година, када је Попа кретао у своју песничку авантуру, јер таква друштвеност поезије није резултат догматичног и утилитарног притиска, већ посвојене и поунутарњене позиције: „Попине 'идеолошке' песме у *Кући наспред друма* и *Резу* нису, дакле, ангажоване, већ се базирају на личном осећању света.” (Владушић 2018: 112)

Међутим, каква је у пракси, то јест, на нивоу идејне и тематске реализације самих песама *Реза*, та новоизнађена постмодерна *друштвеност* Попине поезије? – Обликована је, и то у великој мери, етосом социјализма. Потребно је, на трен, подсетити се замерки које је, поводом Попиних раних песама и поетских записа, изнео Милан Богдановић, чврст агитатор усклађивања поетских слобода са друштвеним циљевима новоформираног социјалистичког друштва. Богдановићеве замерке су изречене са намером да се критикују, са позиције блиске властима, одређене поетичке тенденције младог Попе и других песника, које су у том идеолошком пресеку изградње домаће верзије социјализма биле неусклађене са шире заснованим идеолошким и државотворним партијским интересима. Стога Богдановић критикује модернистички Попин израз, као и присутне рецидиве надреалистичког поетског израза, потом, покреће питање (бе)смисла и (не)читљивости Попиних стихова, као и тешко проходног поетског израза, дакле, проблематизује херметичност и апстрактност. Критикује и сам садржај поетских записа који се обликује „акумулацијом слика без сликовитости” (1960: 147), уједно и разуданост метафоре која производи неухватљивост смисла и недостатак разумљивог и директно исказаног значења. На концу, замера и „несразмеру са стварношћу” (1960: 149), несаобразност песничких слика и поступка којим су обликоване песме са реалношћу која је била подразумевана као утопијски и идеолошки постављена фиксна представа (социјалистичке) стварности.

Ако се сагледају и са становишта ангажованости прочитају песме *Реза*, изненадиће се сваки упућени читалац који је, са правом, Попу разумео као модернистичког реформатора српске послератне поезије. Свакако, Попа се сигурно, у намери да измени и ревитализује сопствени песнички идиом, није присетио Богдановићевих догматичких захтева, али довољно књижевноисторијске ироније постоји већ у томе што је збирка *Рез*, случајно или не, поетички обликована у сразмери са идеолошким упутима које је, управо својом младалачком, а касније и зрелом поезијом, Попа начелно одбацивао, упркос свим недвосмислено транспарентним партијским притисцима. Песме *Реза* су испеване јасним свакодневним језиком, са видно редукованим модернистичким елементима. Метафора се повлачи, а питање смисла и разумљивости ефектно је решено тиме. Песме нису херметичне ни апстрактне, а понека слика која своју семантичку слојевитост дугује надреалистичким или каквим другим семантички тамнијим језичким решењима не може да наруши складну језичку, смисаону и поетичку транспарентност *Реза*. Несразмере са стварношћу нема – песме су испеване не би ли стварност добила верну интерпретацију кроз искуства обичних људи. На концу, у *Резу* јесте представљена стварност човека у социјализму, а саме песме су друштвено, политички и идеолошки ангажоване, и то, на моменте, сасвим транспарентно.

Између поетичке основе Попине касне поезије објављене у *Резу* и њене друштвене улоге постоји једно суштинско несагласје. Реперсонализација поезије јесте постмодерни поступак, али сам проблем није поетички, у измени поступка или поетског идиoma, није сасвим ни тематски, у самом садржају, већ је основни проблем у самом етосу *Реза*, у основној слици света и позицији човека у његовим оквирима који су представљени у овој збирци. Етос *Реза* је, пре свега, соцреалистички, и изворно припада педесетим годинама прошлог века, те се тешко може самерити са постмодерним поетичким тежњама *Реза*. Попина новоизнађена *друшћивеност*, односни изражени друштвени и идеолошки импулс, заправо представља визуру правоверног социјалисте и комунисте који се као такав обликовао током касних четрдесетих и раних педесетих година прошлог века и који је од 1970. до 1980. године исписивао збирку у којој су опевана искуства која су представљала његову интерпретацију социјалистичког друштва и човека.

Попино утемељење поетског израза у јавном, личном и политичком, друштвеном и идеолошком простору јасно сигнализира промену поетичког концепта и може се разумети као постмодерна тенденција након одбацивања његовог добро познатог модернистичког идиoma, али слика света обликована новоизнађеним друштвеним концептом у великој је мери превазиђена, није ни модерна ни постмодерна по духу времена који призива у (поетску) стварност. Заправо, анахрона је, као и идеолошки образац напрема коме се обликује. Због тога су и многи актери ове збирке старци, обликовани између молохитне постојаности и папирнате неуверљивости. Због тога и провејава сета, као једно темељно осећање ове збирке, испод свог наоко непосусталог елана. Иако *Рез* обилује, за разлику од многих других Попиних књига поезије, простодушним и народским, па каткад чак и баналним хумором, ипак ситуације и актери делују пре свега комично у својој неуверљивости.

Рез је анахрон и због тога што представља одјек једног минулог времена. Сасвим иронично, *Рез* би био, на основу потегнутих тема, запоседнутих идеолошких позиција, и рабљеног поступка који осигурава лакоћу комуникације, збирка песама коју је од Попе прижељкивала КПЈ током педесетих година прошлог века. Поетика *Реза* није самерена чак ни са социјалистичким естетизмом (в.

више: Лукић 1968: 188–193, 198–202), односно послератним модернизмом који је ослобођен друштвене и политичке конотације, као што је то, већином била поезија *Коре* и, делимично, *Нејочин-поља*. Сасвим иронично, Попина последња објављена књига песама сасвим би била по вољи система у којем је објавио своје прве збирке, које су биле начелно против таквог система. Међутим, када се објављује *Рез*, социјалистички систем из педесетих година фактички није више постојао, осим декларативно, док су се јасно читовали постепени али неумитни знаци растакања државног и друштвеног уређења. Због тога је такав анахронизам готово трагикомичан, а хуманизам који је објављен овим песмама неутемељен управо у ономе што је лично и политичко, јер оно као такво више не постоји, осим у Попином сећању.⁹

Дакле, антидетичност ове збирке, и њен основни концепцијски проблем, у односу је поетичке намере и слике света, односно етоса који је у *Резу* постављен. Прво је хипермодерно, односно постмодерно, друго је анахроно, превазиђено. Теме које заиста јесу постмодерне (екокритика, критика технократске цивилизације, критика капитализма, неоколонијалне теме, лични, а не системски идеолошки говор, стапање лирског и биографског субјекта у јединствену позицију, потреба за друштвеним ангажманом) самерене су са анахроном сликом света и анахроним идеологемима. На плану критичке перцепције, јасно је због чега овај поетички чвор није примећен на време – постмодернистичке тенденције нису биле лако уочљиве током осамдесетих, јер је за њих, у домаћем контексту, слабо ко и знао. Такође, сваку поетичку новину је и иначе тешко препознати, а поготову ако је, као у овом случају, самерена са анахроним осећањем света. Са друге стране, на плану идеолошке рецепције, ова збирка није могла одговарати ни каријерним социјалистима, којима је унеколико деловала као пошаст аркадијске неиспуњене, а обећавајуће идеолошке младости, ни онима национално одређеним, којима сасвим сигурно није, након *Усјавне земље* и *Вучје соли*, могла пријати.

Рез се налази на крају Попиног за живота објављеног низа песничких књига и због преране смрти аутора ова збирка је постављена као коначница једног пажљиво грађеног песничког система – којег унеколико разрушава својим присуством. Другачије би сасвим сигурно било да је Попа стигао да доврши *Гвоздени*

9 Борислав Радовић, Попин блиски пријатељ, у есеју „Поново уз поезију Васка Попе“, унеколико и апологетски усмереном ка рашчитавању пар спорних места Попине биографије, бележи поводом *Куће напред друма*: „Почело се слегати раменима“ (2017: 20), а поводом реакција након *Реза*: „Слагање раменима се наставило и учестало. Мрзовоља неких критичких тонова призивала је у сећање педесете године.“ (2017: 21) Оваква контекстуализација је веома битна, будући да Радовић чврсто остаје при ставу да је *Резом* Попа покушао да обнови свој песнички језик, да се ослободи „говора под образном задатог песничког субјекта“ (2017: 21), односно, да се ослободи ако не манира, а оно свог препознатљивог песничког идиoma. Међутим, Попина поезија педесетих година и осамдесетих година прошлог века су концепцијски различити видови поезије, као што су и облици (и критичке и читалачке) перцепције поезије били другачији. Педесетих година Попа је био нападан као предводник модернистичког поетског таласа, и поетике која је испрва била приказана као опасност по идеолошки систем, а осамдесетих, поводом *Реза*, *мрзовоља* се тичала, осим неспоразума поводом напуштања препознатљивог песничког идиoma, и истакнутих ангажованих и идеолошких момената који су подсећали на фиксна места социјалистичке поезије и напуштени однос према литератури, па и целокупној култури једног идеолошког система који је већ показивао озбиљне знаке умора. Заправо, цео спор око *Реза* јесте унеколико подсетио на педесете, али не на начин на који је то Радовић покушао да представи. Попа више није био модернистички предводник, већ је сетно реактуелизовао неколике давно превладане идеологеме. На тај начин, од песника који је ревитализовао српску поезију упркос свим идеолошким забранама, а касније исписао неке од најлепших песама српске родољубиве поезије, постао је унеколико и одоцнели бранилац управо оних идеја којима се, свежином својих стихова, супротставио током педесетих година прошлог века.

сад, па можда и *Црну росу*, збирку коју у сећањима помиње Борислав Радовић (2017: 24), као и да је делимично написана збирка о Вршцу (*Лейа варош В*) била завршена. Можда чак и још која збирка у којима би се додатно развила новоизнађена Попина песничка стратегија, и у којој би биле разрађене теме покренуте у *Резу*. Међутим, и нажалост, то се није десило, те *Рез* остаје тек објава, назначена унеколико у *Живом месу* и *Кући насред друма*, једног новог концепта поезије и осећања света коју је песник, због преране смрти, оставио без снажније потпоре.

*

Рез није збирка песама без значаја у Попином опусу – напротив, значајна је и као искорак у поетичком кретању Попине поезије. Уједно искорак и напред и назад. Такође, и као грађа за разумевање остатка Попиног опуса, најпре песама *Живољ меса* и *Куће насред друма*, као и оних из заоставштине, али упоредо, и сасвим обазриво, као грађа за разумевање једног времена и поетичких и друштвених промена које су се у њему дешавале. Ако се за трен релативизује план еволуције Попине поетике, и *Рез* престане посматрати из те оптике, могућа су два (књижевно)историјска тумачења измене у песничком говору који је начињен овом збирком, као и два разумевања удела идеолошког говора у њој, осветљена апаратуром *новог историзма*. Не сме се смести са ума да је Попа већину своје песничке каријере провео суочен са одређеним, каткад суптилним, а каткад транспарентним притисцима од стране власти. Песничку младост Попа је провео оспораван, најпре у контексту великог књижевног сукоба на линији реализам–модернизам, у којем се решавало питање песничких слобода и улоге поезије у социјализму. Након тога, Попа је почесто критикован, и због онога што је објављивао, и као уредник *Нолита* и потпредседник СКЗ–а, а понекад су критике долазиле и од највиших партијских позиција. Није ни незнатан број прилика у којима је Попа могао иритирати комунистичку власт у времену које је претходило и поклапало се са почетком рада на збирци *Рез*.

Не треба заборавити да је Попа неколико циклуса, који ће своје место пронаћи у коначним верзијама *Управне земље* и *Вучје соли*, и који нису могли, својом националном реториком или митском симболиком, пријати владајућој структури, објавио у периоду од 1968. године до 1972. године (в. више: Петров 2008: 8–10). Такође, преломне 1968. године, Попа је објавио циклус „Вучја земља” у оспораваном *Студенту*, и то на насловној страни, да би, такође те године, *вучје* песме читао студентима за време чувених протеста (в. Петров 2008: 8–9). Свему овоме треба додати и контроверзу око нешто раније објављене Павловићеве *Антиложије српског песничког тла (XIII–XX век)*, посвећене управо Васку Попи, најзаступљенијем од свих аутора. Павловићева знаменита антологија завредила је тежњије критике у идеолошкој рецепцији, кроз оптужбе за шовинизам и национализам. Заинтересованост за средњовековну књижевност је и самог Попу доста коштала. Није прошло незапажено објављивање фрагмената из Доментијанових дела 1963. године у *Нолитовој* едицији *Живи песници*, у избору и са кратком напоменом Васка Попе. Штапање *Србљака* у три тома, и четвртог *О Србљаку*, које је иницирао управо Попа као потпредседник СКЗ–а, „режимски медији [су – М. Г.] били дочекали на нож и осудили као манифестацију српског национализма и конзервативизма” (Петров 2008: 8). Овај значајни уреднички успех СКЗ–а, као и Попина улога у тој прилици, оштро су критиковани „као пример сумњивог односа према културној традицији” (Трифунуовић 2001: 19) и као издавачки

подухват за који „нема оправдања [...] и чија је идеолошка основа мистика” (Трифуновић 2001: 20). Истовремено, према сведочењу Александра Петрова, Попа, који се нашао „под партијским ударом као уредник Нолита” (2008: 8), „тешко [је – М. Г.] подносио ту хајку” (2008: 8). Ђорђе Трифуновић је забележио невоље које је Попи донело штампање *Речника савременог српскохрватског књижевног језика* Милоша Москосављевића, због којег је „Васко, стари скојевац и члан партије, кажњен је последњом опоменом (пред искључење) због небудности” (2001: 21), а сам речник је конфискован и „великим ножевима сасечен” (2001: 21). Није тешко закључити како је Попа, суочен са учесталим партијским притисцима, морао да пристане на одређене компромисе. Томе сведочи и његов каснији политички ангажман у САП Војводина и при оснивању и утемељењу ВАНУ. Александар Петров (2008: 15) опомиње на нелагоду коју је Попа осећао, морајући да балансира између књижевног деловања и друштвеног ангажмана:

Попа је, као левичар идеалиста, истински веровао у, најопштије схваћене, идеале социјализма. [...] Његова вера у поезију, међутим, била је старија од социјалистичке идеологије. Као припадник југословенске комунистичке партије Попа је покушавао да нађе компромис између те две вере, између вере у поезију, живу и обновљиву, дакле, модерну, и вере у друштво које се обнавља с визијама новог (револуционарног) препорода. Такав компромис захтевао је од њега да брине и 'непесничке бриге'. Али својим друштвеним ангажманом Попа је покушао и да заштити себе као песника.¹⁰

Да ли је учешће у успостављању војвођанске политичке ситуације био компромис којим је слобода у књижевном деловању морала бити плаћена политичким ангажманом? И да ли се тај компромис прелио и на саму поезију? Да ли је *Кућа наспред грума* била покушај да се амортизује реакција на *Вучју со*, као и на раније објављену *Усправну земљу*? Да ли је промена песничког идиома у *Резу* и унос идеологема старих готово три деценије био нужни уступак који се морао начинити не би ли партијски притисци спласнули, поред тога што је очито био и одраз личног Попиног друштвеног става? Историја књижевних политика сугерише да има основа да се мисли у правцу који би сугерисао потврдне одговоре на наведена питања. У том смислу, појава *Реза* се може разумети и као свесна концесија која је можда била неопходна не би ли Попа досегао *непробојни мир*, односно, мање оспоравану и стабилнију грађанску егзистенцију.

*

Може се ипак ситуација око *Реза* поставити и на следећи начин: питање идентитета, а посебно песничког идентитета, крајње је компликовано. Оно је још сложеније у случају Васка Попе. Његова имагинација је могла да замисли и опева и „Очи Сутјеске” и „Ходочашћа”. Попа је опевао, у низу не само појединачних песама, већ и пажљиво обликованих циклуса, тековине револуције, подарио је своје стихове многим споменицима палим партизанским борцима, На концу, Попа је деценијама деловао у разним одборима и скуповима у име КПЈ и социјалистичке идеологије у коју је, како се чини, доследно веровао. Све то га није спречило да као значајан податак у својој биографији наведе и то да је одрастао

10 Можда је најистакнутији пример свесне концесије пред идеолошким притиском Попина одлука да, након три антологије, посвећене народним *умотворинама*, песничком хумору и *сновијењима*, одустане од штампања четврте – избора из средњовековне српске поезије, који је, трудом и залагањем Александра Петрова, ипак објављен скоро четири деценије након што је Попа дигао руке од намере да антологијским избором представи поетске квалитете средњовековне српске књижевности (в. Петров 2008: 61–65).

слушајући учитеља који је певао уз гусле (в. Попа 1968: 137), ни да предложи да се ликови Светог Саве и Стефана Првовенчаног штампају на разгледницама које је објављивала СКЗ, односно да ова установа штампа милешевске фреске као портрете писаца из тринаестог века, „а да то не боде очи вазда будним партијским осматрачима” (Трифуновић 2001: 20), ни да се прописно наљути када га је Јован Деретић у *Историји српске књижевности* назвао писцем румунског порекла (в. Угринов 1992: 27).¹¹ Идентитетски *Мозаик Поја* стога није лако склопив, нити га је лако дешифровати. *Рез* се беневоолентно може разумети као израз Попине идеолошке позиције, која је била у компликованој колизији са другим његовим идентитетским изборима. Међутим, ако појаву *Реза*, и пре њега, *Куће насред друма*, „у време када је тзв. ангажована поезија демодирана, треба разумети у контексту личности и политичког избора” (Владушић 2018: 112), онда се, сасвим сигурно, на сличан начин, тако морају разумети и *Усправна земља* и *Вучја со*.

На концу, независно од сваког друштвеног или ванпесничког контекста, права вредност *Реза*, као и сваке друге Попине збирке песама, може се увидети тек када се та књига постави у оквир целокупног Попиног опуса, као што се и значај његовог песничког дела може схватити тек када се сагледа у ширем поетичком и традицијском контексту српске поезије. Прворазредни значај овог песника за развој српске поезије је књижевноисторијска чињеница. Попин опус је – због учешћа у обнови и развоју модернистичке послератне поезије, због утемељења стабилне еволутивне везе са обновљеним и оснаженим авангардним наслеђем, због новог вредносног контекстуализовања поетског дела Растка Петровића и Момчила Настасијевића, због легитимизације елиотовског схватања традиције у сопственом, модернистичком и (нео)авангардном руху, кроз остварену поетичку спону са фолклором, средњим веком и митским осећајем света, због утицаја на развој надреалистичких, чак и симболистичких поетичких рукаваца српске послератне поезије – ужлебљен у српску песничку традицију и културу. *Рез* испада из ових хтења и отуђује се од онога што је основица и Попине поетике и што је разлог значаја Попине лирике у контексту српске поезије друге половине XX века. Критички неспоразум стога и није био неспоразум. Оделивши се од основа свог песничког писма, Попа је покушао да ревитализује свој песнички израз, али је резултат била слаба песничка књига. Одвојивши се од разумевања баштине и традиције коју је својим делом поштовао, Попа је, поетички гледано, изгубио тло под ногама. Својим претходним збиркама Попа је учествовао у обнови српске поезије, у њеном традицијском утемељењу и даљем развоју. Са *Резом* Попа излази из тог кола. Могло би се тврдити да Попа својим постмодерним импулсима такође учествује у даљем развоју српске поезије или да антиципира нове њене могућности, али ни то није сасвим тачно. Готово све поетичке одлике *Реза* већ су опробане у српској поезији, многе од њих су активирали већ песници попут Бранислава Петровића, Љубомира Симовића и Матије Бећковића, и то две деценије пре но што је објављен *Рез*.

Са друге стране, не може се *Резу* одрећи извесна пророчка улога, будући да је овом збирком Попа наслутио целу једну линију српске поезије која је започела

11 Није остала непримећена ова дуалност Попине песничке фигуре, као ни то да је неусаглашеност између његових књижевних намера и од споља пројектованих ванпесничких условљености током осамдесетих година прошлог века од њега начинила песничку фигуру коју су „системске околности и страхови већ били предвојили, на доскорашњег српског културног хероја модерне поезије – и на доцнијег, позног заступника партијски пројектоване, војвођанске оделите приче” (Хамовић 2016: 375), и која „(резигнирана и притиснута страховима) одустаје од најбољег себе, израженог и поезијом и осмишљеном културном акцијом” (Хамовић 2016: 14).

деведесетих година прошлог века и наставља се све до тренутка писања овог текста. Таква поезија се исцрпљује у опису сучељења личних проблема и колективних условљености, где је граница између биографског ја и лирског субјекта готово поништена, и која у својој коначној, за сада, изведби, јесте поезија огољеног идеолошког говора, где је лирски субјект постао гласноговорник одређене идеолошке, те се стапа са грађанским позицијом из које проговара. *Резом* је наслућена и супремација веристичког израза и повлачење метафоре у савременој српској поезији. Наговештене су и оне поетичке струје које, пратећи идеолошки постмодернистички импулс, спајају ангажовано и поетску реч, попут екокритике или постколонијалног писма, или других, специфично локалних и у крајњем домету регионалних, поетских и идеолошких ангажмана.

Спор око *Реза*, после *Коре* и *Вучје соли*, најспораваније Попине књиге песама, садржи и поетичку и идеолошку компоненту. Међутим, без обзира да ли се ситуација око *Реза* разуме у контексту еволутивног развоја српске поезије од модернистичких ка постмодерним тенденцијама или као изнуђена и компромисна идеолошка концесија, или је пак нешто треће у питању – када се са стране склоне сви разлози књижевноисторијске или књижевно-политичке провенијенције, остаје само питање естетске вредности. На том плану, песме *Реза* су ипак значајно слабије од високог просека остатка Попине поезије, и то је, на концу, једини суштински њихов *грех*.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1983: Д. Антонијевић, Људи говоре: О књизи „Рез” Васка Попе, Београд: *Књижевна реч: Лист за књижевност, уметност, културу и друштвена питања*, XI, 200, 20, 12.
- Богдановић 1960: М. Богдановић, *Стиари и нови 4*, Београд: Просвета.
- Бодријар 1991: Ж. Бодријар, *Симболичка размена и смрт*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Божовић 1998: Г. Божовић, *Мале кутије Васка Попе*, у: В. Попа, *Изабране песме*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 7–25.
- Бркић 1998: С. Бркић, Бројеви, графички знакови и језик у песничкој збирци „Рез” Васка Попе, Чачак: *Градац: Часопис за књижевност, уметност и културу*, XXV, 128–129–130, 121–132.
- Владушић 2018: С. Владушић, *Орфеј и зајушач: (ујутјство за ујотјребу поезије након Елиота и Валерија)*, Нови Сад: Академска књига.
- Гројс 2009: Б. Гројс, *Стил Стиаљин*, Београд: Службени гласник.
- Ђорђевић 1982: Ч. Ђорђевић, *Променадни дух поезије: (Васко Попа: РЕЗ, Нолит, Београд, 1981.)*, Титоград: *Овдје: Лист за уметност, културу, науку и друштвена питања*, XIV, 155, 20.
- Капицић-Османагић 1989: Х. Капицић-Османагић, Васко Попа: лирика, еп, мит (II), Сарајево: *Израз: Часопис за књижевну и уметничку критику*, XXXIII, 11, 561–583.
- Лукић 1968: С. Лукић, *Савремена југословенска литература (1945–1965): Расправа о књижевном животи и књижевним мерилима код нас*, Београд: Просвета.
- Пејчић 1981: Ј. Пејчић, *Друштвена поезија: Васко Попа: РЕЗ, Нолит, Београд 1981.*, Београд: *Књижевне новине: Лист за књижевност, уметност и друштвена питања*, XXXIV, 639, 39.

- Перишић 1982: М. Перишић, Грађевине и рушевине: Васко Попа: „Рез”. – Издавач: „Нолит”, Београд 1981., Београд: *Политика, (Културни додатак Политике)*, 27. фебруар 1982, 11–12.
- Петров 2008: А. Петров, Васко Попа и неућутна симфонија „златокрилих химнографа”, у: В. Попа, *Јућро немислено: немањихко доба: зборник средњовековне српске поезије*, Нови Сад: Академска књига, 5–66.
- Попа 1968: В. Попа, *Песме*, Београд: Просвета.
- Попа 1983: В. Попа, *Рез*, Нови Сад: ВАНУ.
- Попа 1997: В. Попа, *Сабране песме*, Вршац: Друштво Вршац лепа варош.
- Поповић 1981, Б. А. Поповић, Песников предах (Васко Попа: „Рез”, „Нолит”, Београд 1981), Београд: *НИН*, XXXI, 1617, 42–43.
- Радовић 2017: Б. Радовић, *Записи о Васку Поји*, Београд: Службени гласник.
- Радовић 1982: Б. Радовић, Васко Попа: „Рез”, Београд: *Књижевна реч: Лист за књижевност, уметност, културу и друштвена питања*, XI, 200, 4.
- Тимченко 1982: Н. Тимченко, Нешто ново у поезији Васка Попе: Васко Попа, РЕЗ. Песме, Нолит, Београд 1981., Београд: *Књижевна реч: Лист за књижевност, уметност, културу и друштвена питања*, XI, 186–187, 48.
- Трифунковић 2001: Ђ. Трифунковић, Понешто од сећања уз старе фотографије, Београд: *Поезија: Часопис за поезију и теорију поезије*, VI, 15, 9–29.
- Угринов 1992: П. Угринов, *Из књиже о Васку*, Нови Сад: ВАНУ.
- Хамовић 2016: Д. Хамовић, *Пућ ка усјавној земљи: модерна српска поезија и њена културна самосвјет*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Цидилко 2008: В. Цидилко, *Студије о поезији Васка Поје*, Београд: Службени гласник.

THE DISPUTED OLD AGE OF VASKO POPA – DISAGREEMENTS REGARDING THE IDEOLOGICAL ENGAGEMENT OF *THE CUT*

Summary

This paper examines the critical reception of Popa's last published book of poems, *The Cut*. The dispute in the reception of this collection of poems arose for two reasons – the decisive change of Popa's recognizable poetic idiom and the ubiquitous social and ideological engagement of his poems from *The Cut*. The paper presents the types of social and ideological engagement of this collection and interprets *The Cut* through the analysis of the disparity of postmodernist poetic elements and socialist ethos, and through the presentation of literary-historical circumstances that could have led to a changed poetic course in the poetry of Vaska Popa.

Keywords: Vasko Popa, *The Cut*, social engagement of poetry, poetics, ideology

Milomir M. Gavrilović

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(27–28. X 2023)

Књига II/1

СТАРОСТ

Лектура и коректура

Ђорђе Ђурђевић
Ммилица Бацић

За издавача

Зоран Комадина, редовни професор
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Стефан Секулић

Штампа

Донат Граф, Београд

Тираж

150

ISBN

978-86-80596-36-5 (низ)

978-86-80596-68-6

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09(082)

**МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Српски језик, књижевност, уметност (18 ; 2023 ;
Крагујевац)**

Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са XVIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (27–28. октобар 2023). Књ. 2, 1, Старост / уредници Драган Бошковић, Часлав Николић. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2024 (Београд : Донат граф). - 451 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћир и лат. - Тираж 150. - Напомене и библиографске референце уз радове.
- Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-80596-68-6

ISBN 978-86-80596-36-5 (низ)

а) Српска књижевност -- Мотиви -- Старење -- Зборници

COBISS.SR-ID 155090697